

Je negativní platonismus dostatečnou kritikou tzv. metafyziky?

Ladislav Hejdánek

- ◆ přednáška | přípravné poznámky, česky, vznik: červenec 1995 ◆ poznámka: pro setkání "Prokopios" na Sázavě, konaného ve dnech 10.-12. 7. 1995
- ◆ lecture | preparatory notes, Czech, origin: červenec 1995

Je negativní platonismus dostatečnou kritikou tzv. metafyziky? [1995]

„Prokopios“ Sázava, 10.–12. 7. 1995

(téma bylo určeno a oznámeno bez konzultací se mnou, proto si budu počínat naprosto svobodně; problému „negativního platonismu“ se dotknu jen okrajově) [pozn. aut.]

01

Osobní vyznání: význam Patočkova textu (pro sborník B. Komárkové) pro mou myšlenkovou cestu: inspirace, ale ...

02

Tzv. metafyzika: slovo, významové posuny, META není „super“.

03

Co jsou to „TA FYSIKA“? Co je FYSIS?

04

Růst není jen zvětšování, nýbrž zesložitování, komplexifikace a také protientropické dění. FYSIS a negentropie náleží k sobě. (Náš vesmír není „neutrální“, ale je orientován, a to nezávisle na nás. My jsme spíš jednak produktem, zvláště však agenty, pionýry jeho prohlubující se orientovanosti

05

Metafyzické myšlení = zpředměťující myšlení (Pascal: „geometrické“): co to je „předmět“ a jeho „předmětnost“? Co to je zpředměťování? (HYPOKEIMENON, subiectum, obiectum, Gegenstand x Gegenwurf, předmět od „metati před“, podmět od „metati pod“.) Předmět jako „věc“, „res“ realita.

06

Alternativa podle Patočky: nové vědění jako „pravé vědění“ (18), předměty nejsou všechno (55), idea není vůbec předmět, proti Platónovi, pro něhož je naopak absolutním předmětem (56), což umožňuje absolutně zpředměťovat vše; idea jako čistá (ryzí) nadpředmětnost (55) je nejsoucí, nereálná (18)

07

Patočka mluví o ideji, ale míní víc: svoboda je v nejhlubším smyslu svobodou k pravdě (20), což zároveň znamená, že zkušenost svobody je zkušeností nicotnosti reálného světa zůstaveného sobě samému (55). Také pravda je tedy ryzí nepředmětnost.

08

Patočka mluví o filosofii a theologii, o metafyzice a o „řecké myšlence“, o „pravém vědění“, o „myšlení budoucnosti“ apod. , ale nechce problém redukovat jen na otázku interpretace: „běží o to získat člověku jiný směr než výlučné zaměření do reálního univerza“ (28). Proto zdůrazňuje lidskou tvorbu nového jako cestu překročení pouhé dané předmětnosti a věčnosti (56)

09

V jedné věci je Patočkův negativní platonismus nedotažen, a to v důsledném domýšlení vztahu mezi nepředmětností a časem, přesněji budoucností. Svoboda k pravdě je svobodou jen za předpokladu, že pravda není žádnou reálnou daností, daným jsoucím, nýbrž že jako nedaná a nejsoucí přichází, že má adventivní charakter. To má vážný důsledek v Patočkově náchylnosti k myšlení tzv. negativní teologie. Tam se od něho chci výrazně distancovat.

10

„Myšlení budoucnosti“ „nedovede nic obsahově kladného povědět ani o ideji, ani o člověku“, „ví jen o jednom a toto jedno nesděljuje přímo jako věcnou znalost“ (57), opírá se o pravdu, „i když nemůže být formulována kladně a obsahově“ (57). To mi připadá jako nepřípustná resignace na pojmovost. Apel přicházející pravdy znamená výzvu, abychom se pokusili i formulovat!

[Následující body jsou zřejmě přípravou k jinému vystoupení v rámci téže vícedenní akce.]

01

Potřeba vyjasnění pojmu „metafyzika“, jehož budeme užívat. Panuje nejasnost, jak chápat metafyziku. Slovo pochází od knihovníka Andronika z Rhodu, teprve dodatečně a se značným zpožděním bylo vybaveno filosofickým významem, který však neodpovídal ani slovu samotnému (META bylo přeloženo jako super, což by odpovídalo HYPER), ani Aristotelově chápání „první filosofie“ (jejímiž základními třemi disciplínami byly fysika, logika a theologie). Tradiční metafyzika je nesmazatelně poznamenána Parmenidem a jeho ztotožněním bytí s jediným skutečným jsoucнем, které je „jedno a veškeré“ (HEN KAI PAN). Tím došlo k pronikavé proměně filosofie, která na místo živoucí a oživující ARCHÉ (či ARCHAI) dosadila mrtvé STOICHEION (či STOICHEIA). I když nevíme přesně, co měl apoštol Pavel na mysli, když varoval před filosofií podle prvků (živlů) světa (Kol 2,8), můžeme si to vyložit právě jako kritický odstup od myšlenky, že to, co se nezrodilo ani nehyne, je neživé, tedy mrtvé.

02

Starou (tradiční) metafyziku budeme tedy chápat jako disciplínu, která se na rozdíl od fyziky (FYSIKY) nezabývá tím, co se zrodilo, vyrůstá a posléze umírá, nýbrž tím, co se vedle změn a pod změnami a ovšem naprosto nezávisle na jakýchkoliv změnách nemění, tedy co je „absolutně“ (= neprosto odděleně ode všeho měnlivého) neměnné. Představa, že někde v hloubce, pod proměnlivým povrchem zůstává něco neměnného jako podklad a nositel změn, musí být definitivně pochopena jako chybná a prohlášena za neplatnou. Nic původně neměnného se v našem světě nevyskytuje; pokud můžeme nějakou relativní trvalost pozorovat, je to vždycky výsledek značně komplikované organizace, tedy výsledek úsilí o dosažení nějaké trvalejší struktury. Kosmologicky jsou takové relativní trvalosti velice důležité a zejména jsou předpokladem vytváření a reprodukce organismů (těl živých bytostí): jádra atomů musí zachovávat svou identitu, biologický život pracuje především s elektrony (srv. Whitehead). A sám život si musí také vybudovat jakési relativně stálé „základní struktury“ v podobě genetických informací, aby se úspěšněji mohl prosazovat v nových podmínkách a situacích a aby se posléze mohl jak od příliš těsných vazeb na tělo, tak i od příliš těsných vazeb na genetický materiál uvolnit a od nich odpoutat, což je možné jen proto, že jejich trvalost či setrvačnost je jen relativní.

03

Jediný závěr, který z toho můžeme vyvodit, je tento: metafyzika v onom zmíněném starém pojetí je nadále nemožná. V minulosti byla založena na principiálním omylu, a tento omyl byl prohlédnut jakožto omyl. Potud by bylo možno plným právem mluvit o konci metafyziky. Před nám však stojí jiná otázka: musíme se proto vzdát také samotného termínu, samotného slova „metafyzika“? Už jsme si připomněli, že původně šlo o pouhý knihovnický termín, který byl dodatečně filosoficky interpretován. Není-li tato interpretace nadále držitelná, lze mít za to, že sám termín tím byl uvolněn pro eventuální jinou, novou filosofickou interpretaci. Jeho zachování bude mít ovšem smysl jen tehdy, budou-li zároveň zachovány alespoň některé starší filosofické konotace, nebo budeme-li v nové interpretaci schopni vyjít od etymologických kořenů tohoto kdysi uměle vytvořeného slova. Na prvním místě tu půjde o etymologii řeckého slova FYSIS.

04

Slovo FYSIS je svými kořeny spjato se slovesy FYEIN a FYESTHAI. O FYSIS tedy můžeme mluvit jen u takových jsoucн, která se zrodila, vyrostla či vyrůstají a posléze hynou. Důsledně musíme rozlišovat mezi vznikem a zrozením resp. růstem. (Srv. Aischylos, Aias.) K takovému rozlišení je zapotřebí ještě

něčeho dalšího, nemáme-li se spokojit s povrchními zkušenostmi: rozpoznat a pokud možno přesně ustanovit rozdíl mezi celkem a pouhou hromadou. Poprvé byl tento rozdíl tématizován Hérakleitem a podle nejpravděpodobnější interpretace tak byl zrod jakožto vznik celku spjat s funkcí LOGU: bez LOGU by i nejkrásnější uspořádaný svět (KALLISTOS KOSMOS) byl pouhou hromadou náhodně rozházených věcí. Přijmeme-li toto pojetí, zbývá učinit důležitý závěr: o FYSIS můžeme mluvit pouze tam, kde plní svou závažnou sjednocující, integrující úlohu LOGOS. Hromada, tj. pouhý agregát se nemůže doopravdy zrodit a proto nemá žádnou FYSIS, i když se nám může jevit jako nějaké integrované, celkové jsoucno. Protože lidé již od pradávna chápali závažné skutečnosti jako oživené a dokonce oduševnělé (srv. animismus), takže rozhraní mezi celky a hromadami pro ně vedlo jinudy než pro nás dnes (např. Řekové byli přesvědčeni, že třeba hory se zrodily, že země je bohyně a oceánu rovněž vládne bůh apod.), musíme si nadále ustanovit pro sebe zásadu, že budeme náležitě rozlišovat celky jakožto pravá jsoucna od hromad jakožto jsoucen nepravých. (Příklad kuliček a důlku.)

05

Toto rozlišení úzce souvisí s jiným rozlišením, totiž mezi úkazem a jevem. Nepravá jsoucna se pouze jeví, ale za jejich jevem se v takovém případě neukazuje ve skutečnosti nic jednotného, nýbrž pouze nesouvislá, nesjednocená mnohost. Mohli bychom ve vzpomínce na Platóna říci, že stín vržený živým zvířetem nebo stromem může být někdy napodoben stínem, jaký vrhá nějaký uměle ztvarovaný agregát. A v připomenutí Aischyla zase můžeme poukázat k tomu, že okamžitý tvar ještě nemůže vypovědět nic o tom, zda jde o jsoucno pravé či nepravé, neboť to se může ukázat až v průběhu času. Jen čas může dát průchod rození a růstu, a je to také čas, který zase skrývá to, co se nám (nebo někomu) v jednotlivých aktuálních jsoucnostech vyjevilo, aby se mohlo ukázat jsoucno samo (které je vždy událostným děním). Uvedený rozdíl je ostatně zapotřebí ještě upřesnit a propracovat, ale v této chvíli se můžeme spokojit s tím, co bylo řečeno. (Upřesnění se bude muset zabývat především okolností, že také pravé jsoucno jakožto pravá událost, pravé událostné dění se nám může jevit, aniž by se jako takové, tj. vcelku, ukázalo resp. vůbec mohlo ukázat. Proto by bylo předčasné ztotožnit jev s pouhým zdáním: jev může být zdáním, ale také jím být nemusí. Vše záleží opět na funkci LOGU, tentokrát ovšem v jiné úloze.)

06

Položme si nyní za zmíněného hypotetického předpokladu následující otázku: v jakém smyslu můžeme FYSIS a v jakém zase LOGOS považovat za skutečnosti? V dějinném průběhu evropského myšlenkového vývoje došlo k několikerému závažnému a zároveň problematickému významovému posunu slova FYSIS. Nebudu se těmito posuny zevrubně zabývat a nejsem na to ostatně ani věcně připraven, neboť ani zdaleka nejsem doma v řečtině, kde došlo k prvním posunům. Už v překladu do latiny je sice do jisté míry zachována etymologická struktura (odvozenost od nasco), a podobně je tomu v románských jazycích i v angličtině, ba i v němčině, kteréžto jazyky slovo převzaly z latiny. Analogická situace, a to bez zprostředkování latinou, je i v případě českého slova „příroda“, které poukazuje na rození a na výbavu, kterou si rozenec s sebou přináší už od svého zrodu. V tom smyslu bychom však mohli rozumně uvažovat jen o „konkrétní“ FYSIS určitého jsoucna resp. určité „rodiny“, určitého „rodu“ jsoucen. V evropské tradici se však obecně rozšířilo pojetí přírody jako souboru, jako úhrnu všeho v tomto světě, co není možno chápat jako něco umělého, tedy jako lidský výtvar. V pozadí tohoto pojetí je skryt obvykle filosoficky netématizovaný předpoklad spíše theologického a tedy specificky evropského charakteru, totiž že člověk není prostou součástí ani složkou přírody, dokonce už ne živé přírody: člověk není jen přírodní tvor, je to vyjádřeno s Vercorsem „nepřirozené zvíře“. Že jde o neřecký prvek, je zřejmé např. z toho, že při všem respektu k Aristotelovi ani Albert, ani Tomáš nepřevzali jeho přesvědčení, že člověk je společenský resp. politický tvor od přírody (FYSEI), ani že sama obec je od přírody, zejména pak nikoliv církev jako civitas dei, THEOY POLIS. (A proto také v celé polovině novověku může příroda představovat jakýsi surogát, jakousi náhražku Boha Stvořitele.)

07

V druhé části novověku, o které mluvíme jako o době modernity či moderní, dochází k nové

výstřednosti, kdy „příroda“ převážně znamená vesmír hvězd a jejich planet, vesmír galaxií a supergalaxií, zatímco svět živých bytostí tedy biosféra se stává jakousi anomálií, jakousi sice podivnou, ale napatrnou příměsí mrtvé vesmírné látky, ovládané fyzikálními zákonitostmi. Krajnosti dosáhla nejspíš formulace Jeansova z doby mezi válkami („Tajemný vesmír“): život je jen marginální, nahodilá plíseň na povrchu jedné planety, obíhající kolem jedné nevýznamné a možná vůbec jediné hvězdy (doutníková teorie vzniku planet). „Živá příroda“ se tak stává jakousi obdobou člověka jako „nepřirozeného zvířete“: je to nepřirodní, nepřirozená příroda. Lze považovat za dost pozoruhodné, že se nevyskytl moderní přírodovědec typu Démokritova, který by mutatis mutandis prohlásil, že život je pouhé zdání, skutečně že jsou jen atomy a prázdno. Když jsme v Praze na fakultě mluvili v semináři o etice a mravních normách, vyslovil jeden student tezi, že si my lidé na mravnost jen hrajeme, že to je taková společenská hra. Aplikováno na přírodu by to znamenalo říci, že atomy si na život jen hrají. Ale tu bychom mohli jít i dál: samy atomy, jak je dnes známe, by mohly být prohlášeny za neskutečné, protože si na ně různé protony, neutrony, elektrony, nebo i menší částice, třeba kvarky atd. „jen hrají“. V teoretické fyzice se dnes začíná diskutovat nová jen matematická teorie tzv. strun (strings), o kterých bychom zase mohli říci, že si „jen hrají“ na subatomární a subjaderné částice. To by pak představovalo odpověď na samotného Hérakleita: KALLISTOS KOSMOS je pouhé zdání, ve skutečnosti jenom hromada náhodně rozházených atomů či strun, které si na nejkrásnější svět „jen hrají“. LOGOS „nic“ není, je to „jen hra“.

08

To vrhá světlo na jeden zásadně významný posun v chápání toho, čemu říkáme „fyzické“ (např. fyzická kondice, fyzické schopnosti nebo síly, fyzický výkon apod.): fyzické je tu stavěno proti duševnímu nebo duchovnímu, eventuálně pouze myšlenému apod. FYSIS je tu chápána jako „tělo“, fyzické jako „tělesné“. Na této okolnosti si můžeme dobře znázornit to, o čem třeba Heidegger mluví jako o zapomnění na bytí (Seinsvergessenheit). FYSIS už není chápána jako to, co garantuje pořadí jednotlivých jsoucností v čase, nýbrž jako to, co je právě jenom nyní a zde, hic et nunc. Právě o těle přece platí, že je skutečné jen jako aktuálně přítomné: nic nemůžete dosáhnout výkonem včerejšího nebo zítřejšího těla, nýbrž tělesně, fyzicky můžete zasáhnout do světa kolem sebe pouze tělem, které právě v tomto okamžiku máte k dispozici jako své tělo (včerejší nebo zítřejší tělo jako by vám dostatečně nepatřilo, nemůžete je ovládat, nemáte na ně žádný vliv a proto také s jeho pomocí a jeho prostřednictvím nemůžete nic vykonat). Na druhé straně a zároveň s touto skutečností víte a máte jinou zkušenost, totiž že vaše tělo jakožto biologický organismus má povahu časovou, že je časově „rozprostřeno“, že je proměnlivé, ale zároveň integrovaně trvajícím, že je časově koextenzivní s dobou vašeho života. Domluvme se na následující poměrně jednoduché terminologii: jednotlivé okamžiky, v nichž má tělo docela určitou momentální podobu, o níž říkáme, že „jest“, budeme nazývat jsoucnostmi, zatímco to, jak „jest“ celek života organického těla, nazveme jeho bytím. FYSIS je proto úzce spjata s bytím, nikoliv s jednotlivými jsoucnostmi, které jen řadí časově správným způsobem v rámci celkového bytí.

09

Odtud vyplývá to, co Heidegger zdůrazňuje u bytí, stejně i u FYSIS: FYSIS není žádné jsoucno, ale to to něco, co pro příslušné jsoucno „platí“, co je pro ně „závažné“, co je kritériem či normou toho, čím ono jsoucno „má být“. (Rádlovo rozlišování mezi tím, co „má být“ a co „pouze jest“.) FYSIS je jakousi vládou v těle, není samotným tělem srv. Rádlův výrok z Útěcha, že živé bytosti jsou neviditelné. FYSIS je garantem spořádanosti a uspořádanosti sledu jednotlivých aktuálních jsoucností, ale nemůže sama o sobě garantovat sjednocenost, vnitřní integrita pravého jsoucna. Tu musíme ve shodě s Hérakleitem ponechat LOGU jako tomu, co sbírá do jednoty. A prostřednictvím či zprostředkující funkce FYSIS nepředstavuje jedinou cestu, jak se LOGOS prosazuje, uplatňuje ve světě. Vedle organismů (které ovšem nikdy nelze obejít) je tu ještě druhá cesta, totiž zprostředkující funkce jazyka (intersubjektivní komunikace).